

Jelena Gačić
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

**REŠAVANJE STAMBENE KRIZE U OPUSU
ARHITEKTE BRANISLAVA MARINKOVIĆA
NAKON DRUGOG SVETSKOG RATA***

Apstrakt:

Rešavanje stambene krize po okončanju Drugog svetskog rata predstavljalo je važan zadatak pa su, tom prilikom, angažovani eminentni stručnjaci, zaposleni pri državnim građevinskim preduzećima i projektantskim biroima. Mnogi od njih bili su pripadnici međuratne generacije arhitekata, prilagođeni novonastalom socijalnom i kulturološkom preokretu. Nadležni su prepoznali talenat arhitekta Branislava Marinkovića, respektabilnog međuratnog neimara, što mu je omogućilo da realizuje građevine prvenstveno namenjene arhitekturi stambene namene. Osmišljavao je paviljonske stambene grupacije socrealističke estetike, a kasnije stambene zgrade i solitere usaglašene sa tokovima autorske moderne arhitekture, zadržavajući svoj osoben autorski pečat. Otud ovaj rad predstavlja pionirsko istraživanje posleratnog opusa arhitekta Marinkovića koji do sada nije bio predmet temeljitijih istoriografskih tumačenja.

Ključne reči:

stambena arhitektura, kriza, Branislav Marinković, Drugi svetski rat

* Rad je nastao u okviru projekta *Čovek i društvo u vreme krize* koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Proučavanjem arhitektonskog fonda posleratne arhitekture u Srbiji dolazi se do zaključka da kvantitativno najveći broj čine objekti stambene namene. Naime, zbog ubrzanog industrijskog i privrednog razvoja, došlo je do obimne stambene izgradnje koja je imala zadatak da podmiri potrebe smeštaja novopridošlog stanovništva iz drugih krajeva Srbije i Jugoslavije. (Мецанов 2015, 2) U toku Drugog svetskog rata stambena kriza bila je pogoršana u zemlji zbog devastiranja približno 822.237 zgrada, tako da je 3,3 miliona stanovnika ostalo bez domova. Najviše objekata uništeno je na teritorijama Dorćola, Dušanovca, Rakovice, Senjaka, Voždovca, Palilule i Crvenog krsta, dok su u savezničkom bombardovanju 1944. godine pogođeni Kotež Neimar, Dušanovac i Pašino brdo. (Путник Прица 2021, 85) Tokom 1940. godine Beograd je imao 340.000, a 1950. godine 450.000 stanovnika, tako da je obim stambene krize bio veliki. Stanovnici prestonice živeli su 1950. godine u 94.000 stanova u 29.500 stambenih objekata, od kojih je 76,9 % bilo prizemnih, a samo 2,5 % višespratnih. U pojedinim periodima samo u Beogradu je građeno po 14.000 stambenih jedinica godišnje. (Perović 2003, 152). Da bi se suzbile klasne razlike, građeni su stambeni blokovi u kojima su oblici kolektiviteta dominirali nad individualnim vrednostima. Stanovi su se od opštinskih vlasti mogli dobiti na korišćenje jedino preko rang-lista prioriteta na mestima zaposlenja.

Različite okolnosti su uticale na razvoj stambenog fonda: razaranje komunalne infrastrukture, gubitak ljudstva, građevinskih kapaciteta i privrede. Ratna razaranja u Srbiji rezultirala su nedostatkom stambenih jedinica i potrebom da se stambena politika osmisli na optimalan način. Osim što se javila potreba za izgradnjom velikog broja novih stanova i pratećih građevina, nužno je bilo razmišljati o osavremenjivanju konstrukcija, materijala i opremanja stanova, shodno savremenijem načinu života. (Mecanov 2008, 15) Izgradnja stambenog fonda, uz podizanje javnih spomenika i administrativnih zgrada, dobija prioritetan značaj. Podržana od jednopartijske socijalističke vlasti i njenog lidera Josipa Broza Tita, prilagođavana je egalitarističkim društvenim standardima. (Kadijević 2021, 91) Godine neposredno nakon rata, u istoriografiji se obeležavaju kao period velikog uticaja Sovjetskog Saveza, agitpropa i socrealizma u umetnosti i kulturi. (Милашиновић Марић 2017, 17) Po završetku rata 1945. godine, težilo se za obnovom devastiranog stambenog fonda, ali i za uspostavljanjem duhovnih i idejnih ustrojstava. Dominantan umetnički izraz u Sovjetskom Savezu u to vreme bio je socijalistički realizam, model primeren konceptu totalitarnog režima koji je pokušao da odredi arhitekturu budućnosti i prosperiteta socijalističkog društva.

Po ugledu na petogodišnji plan u SSSR-u, 1947. godine je uspostavljen prvi petogodišnji plan za razvoj i industrijalizaciju zemlje. Industrijalizacija privrede, podržana nacionalizacijom imovine i sredstava za proizvodnju, stvorila je potrebe za novim radnim mestima. Radna snaga je nađena na selu, pa ubrzo seosko stanovništvo napušta ruralne sredine i u sve većoj meri naseljava gradove. Prvi petogodišnji plan je imao nekoliko prioriteta, od kojih je najznačajniji bio upravo izgradnja što više stambenog prostora. Bilo je predviđeno da se realizuje 15

miliona kvadratnih metara stambene površine. (Kadijević 2021, 51) Privatni sektor u arhitekturi je stagnirao zbog podruštvljavanja svih oblasti stvaralaštva. Moglo se raditi isključivo u okviru države i pod njenim nadzorom. Ona je pred arhitekta postavila krupan istorijski zadatak obnove i izgradnje zemlje opustošene ratom – trebalo je obnoviti komunikacije, podići gradove, nove industrijske komplekse i radnička naselja. (Кадџевић 2008, 80) Stručni kadrovi su planski raspoređivani u velike državne biroe.

Pojedini poznati beogradski arhitekti su stavljali pločice sa svojim imenom na novoizgrađene objekte, ali su one zamenjene nazivima građevinskih firmi, predstavljajući simbolično ukidanje privatnog sektora i gubitak identiteta umetnika. (Просен 2007: 96) Depersonalizaciju arhitekta u petoj deceniji pratilo je krajnje ograničavanje umetničke slobode i kreativnosti određivanjem i usmeravanjem njegovog pristupa i propisivanjem tipologije objekata. Gubitak privatne prakse i slobode koju je ona pružala, kako u pogledu odabira investitora tako u pogledu stilske i tipološke orijentacije, primorao je graditelje na zaokret u karijeri. Veliki broj arhitekata starije generacije, posebno onih koji su bili orijentisani ka akademizmu i nacionalnom stilu, prestao je da projektuje; pojedinci su bili osuđeni ili su stradali u ratu, a jedan broj je emigrirao.

U novonastaloj situaciji se najbolje snašla mlađa generacija arhitekata, koja se afirmisala u četvrtoj deceniji, posebno oni koji su se mogli uklopiti u savremene zahteve za obnovu zemlje i društva. S obzirom na to da je pretežno bila reč o graditeljima moderne orijentacije, od kojih su mnogi pre Drugog svetskog rata pripadali Grupi arhitekata modernog pravca, graditeljstvo u ranom posleratnom vremenu postalo je dosta vezano za dostignuća predratne moderne arhitekture. To je upravo zadesilo socrealističku epizodu u stvaralaštvu naših renomiranih predratnih graditelja – Dragiše Brašovana, Jezdimira Denića, Branka Petričića, Rajka Tatića, Momčila Belobrka, Branka Maksimovića, Miladina Prljevića, Branka Vona i drugih. (Кадџевић 2008, 78)

Među njima se naročito istakao arhitekta Branislav Marinković (1903–1985), koji je u međuratnom periodu profilisao svoju karijeru u privatnoj praksi, projektujući stambene objekte za imućne predstavnike građanske klase. Nakon diplomiranja 1927. godine, Marinković je početkom četvrte decenije XX veka, uz podršku svog kolege Mihaila Radovanovića, osnovao arhitektonski biro. (Маневић 2008, 254) Tokom profesionalnog angažmana u vlastitom birou, projektovao je višeporodične stambene objekte za rentu i jednoporodične vile u užem gradskom jezgrou (Stari grad, Vračar, Palilula i Zvezdara), Dedinju i Senjaku: zgrada Bogdana Blagojevića u Nemanjinoj 32 (1931), kuća supružnika Spužić u Alekse Nenadovića 8 (1931), zgrada Dimitrija Birtraševića u Karađorđevoj 36 (1932), zgrada Spasoja Barjaktarevića u Dositejevoj 1 (1935), vila Jakova Kulundžića na Dedinju (1935), zgrada Hipotekarne banke Trgovačkog fonda na uglu Kralja Milana i Resavske (1939), zgrada Jovanovića i Kocića u Čika Ljubinoj 16 (1941) i mnoge druge. (Маневић 2008: 256) Stilska matrica njegovih dela bila je dosta raznovrsna –

od neorenesanse, neoklasicizma, srpskog srednjovekovnog nasleđa do modernog stila koji je preovladavao. Samostalnu karijeru započeo je 1934. godine, kada se opredelio za funkcionalizam kao osnovni pravac u ostvarenjima stambenih objekata, oplemenjujući ih umetničkim detaljima. (Тошева 2014, 56)

SOCREALISTIČKI PERIOD (1945–1950)

Odmah po oslobođenju, novembra 1944. godine, zaposlio se kao službenik INO grada Beograda pri Tehničkom odeljenju I reona. Novembra 1945. godine premešten je u Komunalno građevinsko preduzeće INO Beograda gde je ostao do jula 1946. godine, kada je po naređenju Ministarstva građevina NRS premešten u Projektantski zavod Srbije. Februara 1947. godine postavljen je za šefa biroa za stambene zgrade u istom zavodu, a u maju postaje šef Biroa za opštu arhitekturu (društveni standard). Od 1954. do 1963. godine bio je direktor Projektnog biroa Građevinskog preduzeća „Komgrap”, a sve do 1973. godine obavljao je dužnost savetnika tog preduzeća. Izuzetno su ga cenili kao stručnjaka bez čijeg prisustva se nije mogao zamisliti nijedan početak radova ili ugovor sa investitorima: „Preduzeće je iz dana u dan napredovalo, šireći svoje kapacitete, stičući sve veći ugled među građevinskim preduzećima i investitorima. Uporedo sa ovim, napredovala je i projektna služba, predvođena arh. Marinkovićem.”¹

Primarni zadatak arhitekta Marinkovića u prvim posleratnim godinama bilo je osmišljavanje stambenih zgrada raspoređenih u paviljonske sisteme kako bi se nadomestio nedostatak stambenog prostora za novopridošlo stanovništvo. Među njima su: stambena zgrada sa 48 stanova na Severnom bulevaru, šest stambenih zgrada kod Velikog parka u Kragujevcu, stambena zgrada sa 62 stana u Cetinjskoj 30–32, stambeni blok između ulica Cara Uroša, Jovanove i Rige od Fere na Dorćolu, stambeni blokovi na Banjičkom vencu, idejni projekti stambenih zgrada u Rakovici i Kosovskoj Mitrovici i mnogi drugi.² Navedeni primeri spadaju u administrativni period stambene politike države (1945–1949) kada je odluke donosio i sprovodio centralizovani državni aparat, fokusirajući se na obnovu u ratu devastiranog graditeljskog fonda, kao i za stambeno zbrinjavanje građana, pri čemu je nedovoljno ulagano u kvalitet izgradnje jer je prednost davana javnim objektima. (Kadijević 2021: 93)

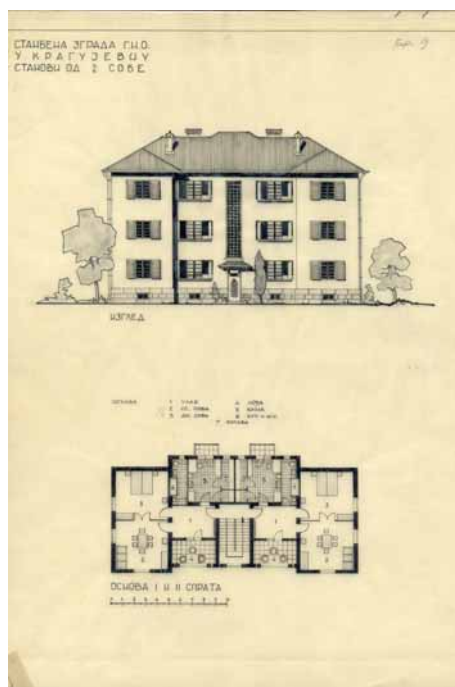
Arhitekta Marinković je navedene stambene grupacije osmislio pod uticajem nacionalnog smera socijalističkog realizma, koji je inače dolazio do izražaja u arhitekturi kolektivnih stambenih zgrada. Zastupljeni su karakteristični elementi: isticanje zidnih masa sa grubo profilisanim otvorima, uniformna silueta sandučastih blokova, raspoređivanje volumena u slobodnim prostorima, redukcija zanatskih ele-

1 Zaostavština Branislava Marinkovića u vlasništvu njegove unuke Marine Kokanović.

2 Isto.

menata u obradi fasada, naglašavanje simetrije i ulaznih partija, primena isturenih streha nad ulazima i najvišim spratovima, prevlast četvorovodnih krovova i smanjenje kvaliteta pojedinih prostorija. Osnovni pečat strukture ovih građevina dali su modernistička svedenost monohromatskih zidnih masa, bezizražajni funkcionalizam, akademistička hijerarhizovanost istaknutih zona kompozicije, kao i folkloristička polihromija. (Kadijević 2008, 83) Korišćeni su elementi narodnog graditeljstva koji ova pločuju poznatu parolu arhitekta Đurđa Boškovića – nacionalno po formi, socijalističko po sadržaju – označavajući hibridnu jugoslovensku zajednicu naroda. (Путник 2010, 202) Pokušano je povezivanje socijalističkog realizma sa idejama međuratnog folklorizma, zbog uspostavljanja što bolje veze arhitekture sa običnim čovekom, ali ovakvi objekti zaostaju za predratnim ostvarenjima, počevši od kvaliteta gradnje do stilskog rešenja. Ovi objekti predstavljaju svojevrsan odjek ideja ruskih arhitekata-konstruktivista tokom dvadesetih godina XX veka koji su zagovarali da arhitektura mora da sledi socijalistički način života, pa su zato primenjivali paviljonski metod komponovanja kojim su građevine deljene u prostorne jedinice ili blokove, u skladu sa svojom funkcijom. (Han Magomedov 2000, 445)

U Marinkovićevoj zaostavštini ostali su sačuvani planovi osnova stambenih zgrada u Kragujevcu, Rakovici i Kosovskoj Mitrovici koji oslikavaju aktuelnu težnju sprovođenja racionalizacije stana. Stanovi se sastoje od predsoblja, dnevne i spavaće sobe (sa jednim ili dva kreveta), kuhinjom, kupatilom i ostavom, dok su zgrade u Kosovskoj Mitrovici sadržale čitaonicu i dve kancelarije, od kojih je jedna bila namenjena ekonomu. Život se u stanu svodi na minimum pa su izostavljene prostorije poput salona, sobe za rad, dečje sobe i trpezarije. Kuhinja je dosta manja nego u Marinkovićevim predratnim projektima, označavajući remek-delo tehničke ekonomije sa ugrađenim ormarima i elementima zasnovanim na egzaktnom proračunu maksimalne korisnosti. Navedena striktna pravila su važila i prilikom osmišljavanja kupatila, gde je bila neophodna samo kada za sedenje ili tuš kako bi se iskoristile skupe instalacije. (Живанчевић 2012, 142) Struktura stanova je bila takva da su servisne prostorije ređane na jednu, a sobe na drugu stranu – sve sobe

Branislav Marinković, Stambena zgrada G.N.O u Kragujevcu, 1947. (zaostavština Branislava Marinkovića)

su gledale na ulični front, što je omogućilo reprezentativniji položaj. Još jedan dokaz da su socrealističke teorije određivale razvoj srpske arhitekture svedoči stambena zgrada u ulici Radoja Domanovića 10, koju je Marinković projektovao krajem četrdesetih godina prošlog veka. Svojim erkerima, ritmom prozora i oblikom krova podseća na istovremene primere čiji su autori bili Dragiša Brašovan i Ivan Antić. (Manević 1981, 53)

Nešto drugačije je arhitekta Marinković zamislio stambenu zgradu u Krunskoj ulici, realizovanu 1947. godine. Sagrađena je u vidu poluotvorenog stambenog bloka oblika ćiriličkog slova P, sa dva bočna i srednjim traktom jednostavnijeg arhitektonskog oblikovanja. Građevina je projektovana sa plitkim lođama, a unutrašnja dispozicija oslikava pristup kolektivnom stanovanju tog vremena. Urbanistička postavka bloka, koji je središnjim krilom duboko povučen od regulacije i tako formira prostor za uređen park, u gradskom ambijentu ostavlja utisak proširenja prostora. (Милашиновић Марић 2017, 74) Artikulaciju masa rešio je po ugledu na svoje ranije delo, zgradu Mašinske laboratorije na uglu 27. marta i

Ruzveltove, koja je poslužila kao adekvatan primer prenošenja iskustava predratne moderne u posleratno graditeljstvo. (Просен 2007, 110) Prema svedočenju arhitekta Marinkovića, programski je bilo zahtevano da se projektuju manje zgrade komponovane od prizemlja i dva do tri sprata sa kosim, ili kao na ovom primeru, ravnim krovovima. Prilikom obrade građevine u Krunskoj ulici, arhitekta Marinković je morao da vodi računa o najneophodnijim, ekonomičnim materijalima, bez projektovanja balkona s obzirom na veliku potrebu za stambenim prostorom.³

Branislav Marinković, Stambeni blok, ugao Gospodar Jovanove, Cara Uroša i Rige od Fere, 1949. (fotografija autora)

Njegovo poslednje ostvarenje u duhu socrealističke estetike predstavlja stambeni blok na uglu Gospodar Jovanove, Cara Uroša i Rige od Fere (1950). Nekadašnji neparni front Ulice cara Uroša s prizemnim i jednospratnim kućama ustupio je mesto savremenim stambenim objektima na oba ugla sa Gospodar Jovanovom ulicom, pa je tako Marinkovićev objekat

3 Transkript intervjuja dr Zorana Manevića i arhitekta Branislava Marinkovića, zapisanog na osnovu zvučnog zapisa razgovora koji se čuva u zaostavštini arhitekta Marinkovića kod njegove unuke Marine Kokanović.

nastao na mestu prizemne kuće sa baštom i zidanom ogradom. (Banović 2009, 271) Autor se opredelio za nastavak predratnog purizma prilikom tretmana fasadnog platna, oslanjajući se na oblikovni postupak ostvaren na stambenim zgradama u Bulevaru kralja Aleksandra 36 (1936), Makedonskoj 17 (1937), Obilićevom vencu 28 (1937) i Karađorđevoj 99 (1939). Građevina je osobena po odsustvu fasadne dekoracije i naglašavanju podužnih perforiranih balkona.⁴ Redukovanost spoljne obrade i maksimalna iskorišćenost prostora zahtevali su reinterpretaciju rešenja iz 1935–1940. godine, kada su srpski arhitekti purizmom fasada težili da zadovolje slične zahteve predratnih sopstvenika. Marinković je u stambenu arhitekturu preneo iskustva predratne moderne, čime je doprineo nastavljanju i stvaranju njene završne faze.

PERIOD AUTORSKE MODERNE ARHITEKTURE (1952–1961)

Tokom pedesetih i šezdesetih godina XX veka Jugoslavija postaje dovoljno ekonomski stabilna da značajnije uloži u tehnologiju prefabrikacije i započne masovnu izgradnju stambenih naselja. Poboljšanje delatnosti industrije građevinskog materijala i razvijanje prefabrikovanih sistema gradnje doprineli su kvalitetnijoj izgradnji novih naselja. (Путник Прица 2021, 87) U odnosu na prethodno razdoblje, period od 1950. do 1955. godine osoben je po preispitivanju oblikovnog karaktera stambenih jedinica – s aspekta oblikovanja volumena zgrada i organizacije strukture stana.

Beleži se povratak nepravilnih gabarita, odbacivan u prvom posleratnom periodu. (Mecanov 2008, 47) Beogradski arhitekti su uzore u tipologiji stana tražili u skandinavskim zemljama, dok su u domenu formalnog posezali za uzorima od Velike Britanije do Japana. (Damljanović Conley 2021, 68) Okončanje sorealističke estetike dešava se s Prvim savetovanjem arhitekata i urbanista FNR Jugoslavije, održanim u Dubrovniku 1950. godine. (Perović 2003, 149) Na njega se nadovezalo Prvo savetovanje arhitekata Jugoslavije u Ljubljani o stambenoj izgradnji i stanovanju u gradovima, održano 1956. godine. (Kadijević 2021, 93) Projektant postaje odgovoran za kvalitet i svoju afirmaciju kao individualnog stvaraoca; on više nije imao potrebe da skriva svoje težnje ka unikatnom arhitektonskom izrazu. Pošto je period nemaštine prošao, uštede u materijalu i stambenom prostoru nisu predstavljale glavni cilj. (Manević 1972: 29)

Prva stambena građevina, nastala u ovom razdoblju, koju je arhitekta Marinković projektovao, nalazi se na uglu Vasine ulice i Studentskog trga, a gradnja

4 Gradnju je finansirao Savet za mašinogradnju Vlade FNRJ koji je novembra 1950. godine podneo zahtev za izmenu projekta u cilju dodavanja dečjih jaslica i stanova za vaspitače. Jaslice su bile predviđene za decu do pet godina starosti čiji su roditelji na poslu, u kancelarijama. Izmenu projekta potpisao je arhitekta Drag. M. Simić: IAB, 10/53.

Branislav Marinković, Stambena zgrada, ugao Vasine ulice i Studentskog trga, 1952. (fotografija autora)

Branislav Marinković, Ulazni hol stambene zgrade, ugao Vasine ulice i Studentskog trga, 1952. (fotografija autora)

je trajala od 1952. do 1954. godine. Podignuta je na mestu niza prizemnih objekata i zgrade hotela „Makedonija”, uništenog tokom bombardovanja Beograda aprila 1941. godine. (Banović 2009, 48) Investitor je bila Vojna pošta, dok je Projektni zavod NR Srbije bio zadužen za vođenje projektne dokumentacije. Zgrada je bila osmišljena 1949. godine, ali je predsednik komisije za reviziju projekata Miloš Somborski zahtevao izmene.⁵

Izgrađena je u kombinaciji opeke i armiranog betona, sa armirano-betonskim montažnim međuspratnim konstrukcijama tipa avramenko, izlivenim na licu mesta. Krov je u potpunosti ravan, izrađen od armirano-betonske ploče. U prizemlju su pozicionirani lokali, po spratovima je 36 stanova, a u potkrovlju su perionice i sušionice. Stanovi su po strukturi jednosobni i dvosobni, sastoje se od neophodnih prostorija za svakodnevno funkcionisanje stanara : sobe, kupatilo, kuhinja, ostava i predsoblje. Na podovima soba i predsoblja postavljan je parket na blinditu, u kuhinjama brodarski pod, dok su podovi kupatila oblagani teracom.

Fasada ove uglovnice obrađena je veštačkim kamenom koji imitira travertin, a prozori (sa drvenim esling roletnama) i ulazi oivičeni su mermerom. Komponovana je od dva kubična volumena koji se međusobno prožimaju. Marinković je akcenat usmerio na niži segment da bi se plastičnim elementom grupe lođa vezao za susedno istorično zdanje – zgradu Klasne lutrije. (Милашиновић Марић 2017, 122) Lođe su grupisane u pravougaonom rasteru, sa ogradama na balkonima od armiranog stakla i gvozdanim ramovima. Dominira punoća zidne mase na kojoj su precizno

5 IAB, 16–39–952.

nizani kvadratni prozori u ujednačenom ritmu. Marinković je naročitu pažnju posvetio ulaznom holu, birajući prirodni polihromni mermer za oblaganje zidova, poda i stepenica, oblikovanih po uzoru na njegova međuratna rešenja. Stepenišne ograde obrađene su betonskim soklom i veštačkim kamenom sa gvozdеном оградом. Ulazni portal imao je gvozdene profile sa lajsnom od antikora, ali je kasnije u potpunosti izmenjen.

Stambena politika doživljava promene krajem 1955. godine, kada je uvedeno plaćanje doprinosa u iznosu od 10% za stambenu izgradnju. U Ljubljani je naredne godine održano Prvo jugoslovensko savetovanje o stambenoj izgradnji i stanovanju, što je obeležilo početak planske strategije u pogledu kvaliteta stanogradnje. Modernistički urbanizam u XX veku postavlja nove koncepte formiranja gradskih blokova – u starom delu grada formiraju se novi gradski blokovi sa višespratnicama, otvorenog tipa. (МЕЦАНОВ 2015, 159) Prostornoj organizaciji stanova posvećena je naročita pažnja, pre svega zbog mogućnosti adaptacije prostorija u stanu kako bi se zadovoljile potrebe porodice koja tu živi. U tom periodu, Marinković je u svojstvu direktora projektnog biroa „Komgrap” projektovao dva stambena solitera u Bulevaru despota Stefana 66–68, 1957. godine. Investitor je bila Uprava za stambenu izgradnju NO sreza Beograda, koja je uz Marinkovića angažovala višeg tehničara P. Petrušića i tehničara B. Kosovca. Lokacija je bila ozvaničena rešenjem Saveta za urbanizam, odobravajući izgradnju dva visoka bloka (P + 7 + povučen 8. sprat) sa veznim traktom visine P + mezanin.⁶

U prizemlju su pozicionirani lokali, garderobe osoblja, magacini, kancelarije, dvosoban stan za nastojnika zgrade, a po spratovima je 28 stanova, od kojih su posebno osmišljeni komforni trosobni stanovi sa dečjim sobama. Na povučenom osmom spratu Marinković je predvideo perionice, sušionice i toalet. Konstruktivni sistem sastoji se od armirano-betonskog skeleta sa ispunom od šuplje opeke, dok su međuspratne konstrukcije livene armirano-betonske. Pregradni zidovi su od šuplje opeke u kombinaciji sa cementnim malterom. Kao i na stambenoj zgradi na uglu Studentskog trga i Vasine, Marinković je posebno tretirao ulaze,

Branislav Marinković, Stambeni soliteri, Bulevar despota Stefana 66–68, 1957. (Google Maps)

6 IAB, 25–8–1957.

vestibile i stepenice od molerske teranove – pod je od mermera sa soklom visine do 15 cm, a za ulazno stepenište izabrao je prirodni kamen.

Stanovi su takođe opremljeni kvalitetnim materijalima, pa su tako na podovima soba aplicirani parketi na blinditu, a u kuhinjama i kupatilima keramičke pločice domaće proizvodnje. Spoljašnja ulazna vrata su od profilisanog gvožđa ili presovanog lima, farbana, sa gitlajsnama od belog metala ili aluminijuma sa izvesnim manjim dekorativnim elementima. Primena belog metala, odnosno antikorodala predstavlja raritet u posleratnoj arhitekturi. Antikorodal je masovno korišćen početkom četvrte decenije XX veka, kao rezultat uvođenja novih materijala na bazi aluminijuma i belih metala. Marinković je antikorodal često koristio prilikom dizajniranja ulaznih portala međuratnih stambenih višespratnica: zgrada Milana Ristića na uglu Mišarske i Svetozara Markovića 36 (1935), zgrada Momčila Petrovića u Bulevaru oslobođenja 1 (1935), zgrada Milorada Simića na Obilićevom vencu 28 (1938), zgrada Hipotekarne banke Trgovačkog fonda na uglu Kralja Milana 23 i Resavske (1939) i dr. (Путник Прица 2015: 45) Na vratima stanova, koja su furnirana hrastovinom postoje okovi od belog metala. Dvostruki prozori su drveni i farbani, sa eslingen roletnama i okovom sistema gašpar. Etažama se pristupa pomoću lifta i stepenica od veštačkog kamena postavljenih na ploču, oivičenih ogradama sa rukohvatima od hrastovine i gvožđa. Na stepeništu se takođe nalaze i betonske bankine obrađene u veštačkom kamenu.

Za oblaganje krajnje pojednostavljene fasade ravnih površina korišćena je teranova u tri tona, a za sokl veštački kamen. Na zgradama su akcentovani balkoni sa karakteristično osmišljenim gvozdenim lakim transparentnim ogradama kombinovani sa punim zidnim parapetima, kao i krovne terase. Poslužili su kao uzorni model autorskom timu R. Jovanović i M. Ivanović, zaposlenima pri Projektantskom birou Građevinskog preduzeća za nisku i visoku gradnju „Neimar” koji su 1959. godine projektovale dve gotovo identične stambene kule u Bulevaru despota Stefana 65.⁷ Isto tako, Marinkovićovo delo može se po rasporedu masa, volumena i tretmanu balkona uporediti sa upravno-stambenim kompleksom u Takovskoj ulici 6 arhitekta Jovana Tadića iz 1955. godine. Oblikovno i sadržinski, Marinković je materijalizovao zamisao ideologije socijalističke zajednice koja se sastoji od radnih ljudi, u kojoj novo društvo radniku omogućava adekvatne uslove za život i rad.

Već naredne godine, Marinković je bio angažovan od strane investitora, Direkcije za izgradnju stanova, da projektuje stambeni soliter (P+10) na Južnom bulevaru 20.⁸ Stambene površine zauzimaju ukupno 393 m², sa standardnim rasporedom prostorija – predsoblje, kuhinja, ostava, dnevna soba, spavaća soba, kupatilo i toalet.⁹ Ispred solitera su formirane parkovske površine sa zelenilom,

7 IAB, 33–11–1959.

8 IAB, 83/1.

9 Zaostavština Branislava Marinkovića u vlasništvu njegove unuke Marine Kokanović, osnova solitera na Južnom bulevaru

što prostorno obogaćuje ambijent. Marinković fasade prema parku osmišljava pojednostavljeno, dajući akcenat mirnim površinama na kojima se smenjuju prozorski otvori i prostrani balkoni. Fasade ka Južnom bulevaru tretirane su slično kao na stambenim kulama u Bulevaru despota Stefana 68 – nižu se dizajnirane gvozdene lake transparentne ograde na terasama između kojih su pozicionirani prozori.

Početak šezdesetih godina prošlog veka, Marinković je nedostatak stambenog prostora na teritoriji Beograda pokušao da reši projektovanjem zgrade Preduzeća za izvoz i uvoz „Centroprom” koju je još 1955. godine zamislio sa administrativnom i stambenom namenom.¹⁰ Međutim, postupajući prema sugestijama komisije za reviziju projekata NO grada Beograda, Marinković je najzad realizovao ugaono zdanje sa podrumom, prizemljem, šest spratova u Dečanskoj i pet spratova u Nušićevoj ulici. Građevina se sastoji od kancelarija, sale za konferenciju sa salonom, magacinima i prostorijama neophodnim za poslovanje preduzeća „Centroprom”, a stambeni deo nikada nije izveden. Dovršena je 1961. godine, tako da predstavlja poslednje izvedeno ostvarenje arhitekta Marinkovića.

Zaključak

Devastacija stambenog fonda i masovni priliv stanovništva u Beograd bili su uzrokovani negativnim posledicama Drugog svetskog rata. Kao prioritetni zadatak građevinskih preduzeća i arhitekata postavlja se izgradnja stambenih građevina, u skladu sa novonastalim društveno-istorijskim okolnostima. Od značajnih imena srpske međuratne arhitektonske scene, uspešno nastavljajući svoj profesionalni angažman istakao se Branislav Marinković, prilježno posvećen rešavanju problema nedostatka stambenog prostora širom Srbije. U prvo vreme, od 1945. do 1948. godine, Marinković je projektovao stambena naselja, eklatantne primere socijalističkog realizma.

Iako na ovim objektima nije iskazao produhovljenu stilsku erudiciju osobenu za njegova međuratna ostvarenja, ipak je zadržao sebi svojstven autorski pečat, koji se prvenstveno ogleda u primeni jednostavnih fasadnih ravni i perforiranih balkona. Demokratizacija arhitekture podstaknuta emancipatorskim savetovanjem arhitekata u Dubrovniku 1950. godine, oslobodila je umetnički izraz arhitekta Marinkovića. Imao je priliku da gradi u centralnom gradskom jezgri, gde su skromne prizemnice rušene da bi se na njihovom mestu podigle moderne višespratnice kolektivnog stanovanja. Uskladivši ih sa aktuelnim arhitektonskim tokovima, transponovao je stilske karakteristike iz svog međuratnog opusa – poseban tretman ulaznih portala i holova, kao i primena luksuznih materijala poput mermera, antikorodala i travertina. Materijalizovao je objekte usaglašavajući njihovu spoljašnjost i unutrašnjost, a sve u cilju stvaranja funkcionalnog životnog prostora za stanare.

10 IAB, 24–12–1955.

LITERATURA

- Banović, Aleksandra. *Beograd 1930–2009*. Beograd: Alboinženjering, 2009.
- Conley Damljanović, Tanja. „Beogradska škola stanovanja 1960–1980. kompleksnost ideja.” u *16. beogradska internacionalna nedelja arhitekture*, ur. Jelena Ivanović Vojvodić, Danica Jovović Prodanović, Ružica Sarić, 97–87. Beograd: Društvo arhitekata Beograda i Kulturni centar Beograda, 2021.
- Кадидјевић, Александар. „О соцреализму у београдској архитектури и његовим опречним тумачењима.” *Наслеђе* 9 (2008): 75–88.
- Kadijević, Aleksandar. „Beogradski arhitekti i stanovanje (1945–1990).” u *16. beogradska internacionalna nedelja arhitekture*, ur. Jelena Ivanović Vojvodić, Danica Jovović Prodanović, Ružica Sarić, 89–106. Beograd: Društvo arhitekata Beograda i Kulturni centar Beograda, 2021.
- Magomedov Han, Selim, O. „Руски експеримент у архитектури.” u: *Istorija moderne arhitekture: antologija tekstova. Knj. 2/B., Kristalizacija modernizma, Avangardni pokreti*, ur. Miloš R. Perović, 402–459. Beograd: Arhitektonski fakultet, 2000.
- Manević, Zoran. *Srpska arhitektura 1900–1970*. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1972.
- Manević, Zoran. „Наши неимари – Бранислав Маринковић.” *Izgradnja: časopis Ministarstva građevina Narodne Republike Srbije* 4 (1981): 49–54.
- Маневић, Зоран (ур.). *Лексикон неимара=Encyclopaedia architectonica*. Београд: Грађевинска књига, 2008.
- Mecanov, Dragana. *Stambena arhitektura Beograda 1947–1967*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2008.
- Мецанов, Драгана. *Просторна организација стамбених зграда грађених у Београду од 1947. до 1980. године у префабрикованим индустријализованим системима*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет, 2015.
- Милашиновић Марић, Дијана. *Полетне педесете у српској архитектури*. Београд: Орион арт 2017.
- Путник, Владана. „Фолклоризам у архитектури Београда (1918–1950).” *Годишњак града Београда LVII* (2010): 175–210.
- Путник Прица, Владана. „Улазни портали и холови стамбених зграда у Београду (1918–1941).” *Наслеђе* 16 (2015): 43–55.
- Путник Прица, Владана. „Повратак прошлости: стамбено питање и криза културе становања у новијој српској архитектури.” у *Културна баштина и криза: херитолошки и архитектонски аспект*, ur. Александар Кадидјевић, 81–96. Београд: Филозофски факултет, 2021.
- Просен, Милан. „О соцреализму у архитектури и његовој појави у Србији.” *Наслеђе* 8 (2007): 95–118.
- Тошева, Снежана. „Маринковић, Бранислав” у: *Српски биографски речник 6. Мар-Миш*, ur. Чедомир Попов, Бранко Бешлин, 56. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- Живанчевић, Јелена. *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет, 2012.

Jelena Gačić,
University of Belgrade, Faculty of Philosophy

**RESOLVING THE HOUSING CRISIS
IN THE WORK OF ARCHITECT BRANISLAV MARINKOVIĆ
AFTER THE SECOND WORLD WAR**

Summary:

Resolving the housing crisis after the end of the Second World War was an important task when, on that occasion, eminent experts, employed by state construction companies and design bureaus, were hired. Many of them were members of the interwar generation of architects, adapted to the newly emerging social and cultural upheaval. The authorities recognized the talent of the architect Branislav Marinković, a respectable interwar builder, which enabled him to realize buildings primarily intended for residential architecture. He designed pavilion housing groups of socialist realist aesthetics, and later apartment buildings and solitaires harmonized with the currents of the author's modern architecture, retaining his special authorial stamp. Hence, this work represents a pioneering research of the post-war work of the architect Marinković, which has not been the subject of more thorough historiographical research so far.

Key words:

residential architecture, crisis, Branislav Marinković, World War II